

de LO gefinancierd maar door de kerken, 'bijvoorbeeld nam de gereformeerde diaconie alle gereformeerde onderduikers voor haar rekening.'¹

De schaarste aan financiële gegevens behoeft ons niet te verhinderen om te concluderen dat de onderduikers van de LO inderdaad de nodige geldelijke hulp ontvingen in al die gevallen waarin zij zich niet zelf konden redden.

Hoe ging het onderbrengen van die onderduikers in zijn werk en waar werden zij ondergebracht?

De opzet van de LO was, de onderduikers zoveel mogelijk te plaatsen in hun eigen milieu en dan in omstandigheden waarin zij hun eigen vak konden uitoefenen. Dat lukte lang niet altijd, kantoorbedienden moest men als regel boerenknecht laten worden. 'Naar speciale vaklieden als kappers, kleermakers en schoenmakers was altijd veel vraag. Voor slagers en bakkers wisselden vraag en aanbod sterk af.'² Tot in de zomer van '44 werd de onderduik als regel goed voorbereid, nadien werd niet meer zo precies op milieu en werkgelegenheid gelet. Toen was het vinden van duikadressen ook gemakkelijker geworden – voordien stuitten de plaatselijke LO-medewerkers vaak op een weigering, vooral als het om Joodse onderduikers ging. Door verscheidene van die medewerkers werden af en toe trucs gebruikt of werd op andere wijze pressie uitgeoefend:

'Een van de medewerkers in Bloemendaal schermde met een zwarte lijst, daar kwam men op als men de gevraagde medewerking weigerde, en die lijst ging naar Londen, waar de regering al die namen registreerde. Een medewerker uit Haarlem gebruikte een nog drastischer list. Vijf minuten voor spertijd kwam hij met zijn onderduiker aan de deur, hij *moest* nu de man kwijt, omdat zij beiden over vijf minuten niet meer op straat mochten zijn . . . Hij vroeg onder deze omstandigheden de onderduiker één nacht onderdak te verlenen . . . Maar de illegale werker . . . liet zich de eerste veertien dagen niet zien. Kwam hij eindelijk opdagen, dan was men wel over de angst heen en gewoonlijk was men met de onderduiker wel zo vertrouwd geraakt dat men hem niet meer wilde missen.'³

Voor de LO was het natuurlijk het gemakkelijkst indien men de onderduiker rechtstreeks naar zijn duikadres kon sturen. Dat betekende evenwel dat

¹ H. B. S. Holla en A. Raaijmakers in: *Het Grote Gebod*, dl. I, p. 317. ² Antoon Coolen in a.v., dl. II, p. 237. ³ A.v., p. 215-16.